

4. Жизненный цикл мема в чайках, бакланах и уточках / А. Архипова и др. *Искусство кино*. 2018. №№ 1–2. URL: <https://cutt.ly/FQq13Rj>
5. Просяник О. Фердинанд де Соссюр: деміфологізація концепції : монографія. Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2018. 276 с. ISBN 978-966-1630-40-5
6. Денисюк Ж. Постфольклор інтернет-комунікації в аксіологічному вимірі. Київ : НАКККіМ, 2017. 384 с. ISBN 978-966-452-268-4
7. Лисюк Н. Фольклор як політична зброя. *Слово і час*. 2005. № 11. С. 65–71.
8. Кравчик-Василевська В. Електронний фольклор як явище цифрової культури. *Слов'янський світ* : щорічник. Київ. 2009. Вип. 7. С. 127–138.
9. Римаренко С. Трансформації соціокультурного простору України. *Гілея* : науковий вісник. 2016. Вип. 114. С. 361–366. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2016_114_94
10. Динаміка соціально-політичних настроїв та оцінок населення України, червень – липень 2021 р. URL: <https://smc.org.ua/wp-content/uploads/2021/07/SMC-2021-07-14.pdf>
11. Огляд дезінформації пропагандистських ЗМІ від 19 квітня 2020 р. URL: <https://www.nrada.gov.ua/oglyad-dezinformatsiyi-propagandystskiyh-zmi-vid-19-kvitnya-2020-roku/>
12. GONI Мемаси. URL: <https://www.facebook.com/gonimem/>
13. Розмови. *GONI Мемаси*. URL: https://youtu.be/g9aRIQ_2FBk

УДК [398.91/.94:81'373.42]:81-112](=161.1/.2)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.55>

ДО ПРОБЛЕМИ МІЖЖАНРОВИХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ У ФОЛЬКЛОРИ: АНЕКДОТ – ПРИСЛІВ'Я

ON THE ISSUE OF INTERGENRE CONNECTIONS IN FOLKLORE: ANECDOTE – PROVERB

Шимків Я.В.,

orcid.org/0000-0002-8155-443X

аспірантка філологічного факультету

Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті простежено, як прислів'я може утворюватися від інших жанрів. зроблено акцент на міжжанровому переході від анекдоту до паремії. Одним із перших цей шлях поповнення прислівного фонду дослідив український учений Іван Франко. Цінні спостереження він виклав у тритомнику (у шести книгах) «Галицько-руські народні приповідки» (Львів, 1901–1910 роки). Проблему зв'язку паремії з анекдотами вивчав також російський науковець Ю. Курганов. У праці «Анекдот как жанр» він наголосив на виразному взаємозв'язку цих генологічних одиниць, що передусім виявляється в їхній контекстуальності. Смысловим ядром кожного анекдоту є кінцева фраза, у якій міститься вся «сіль» сказаного. Саме фінальна дотепна фраза найчастіше (унаслідок постійної відтворюваності твору) починає функціонувати самостійно, набуває ознак паремії. Прислів'я як пуант певного сюжету поступово втрачає первісний тісний контакт із першоджерелом та формує свою самостійну значеннєву палітру. У контексті досліджуваної проблеми варто взяти до уваги працю М. Сумцова «Разыскания в области анекдотической литературы. Анекдоты о глупцах». У результаті проведеного аналізу окремого тематичного пласта народної гумористики вчений дійшов висновку, що такий тип анекдоту характерний не тільки для українського фольклору, а і для словесності інших народів. Водночас наголосив, що саме анекдоти цього типу дають імпульс до виникнення нових паремій. Вельми важливими для розуміння генези прислів'їв та приказок є дослідження О. Потебні. Особливою продуктивністю вирізняються ідеї, висловлені у праці «Из лекций о теории словесности. Басня. Пословица. Поговорка». Хоч автор і зосередився на взаємозв'язку байки та паремії, проте докладно осмислив функціональний потенціал лаконічної смислогенеруючої фінальної фрази. Також О. Потебня відзначив, що, подібно до байки, анекдот тяжіє до інакомовності, яка сприяє дальшому утворенню багатозначних паремій. Під час вивчення шляху міжжанрового переходу за маршрутом «анекдот – паремія», особливо в контексті його міжнародного відтинка, заслуговує на ретельне вивчення розвідка М. Драгоманова «Турецькі анекдоти в українській словесності», де авторитетний фольклорист не тільки вказав турецькі першоджерела для понад двадцяти популярних українських анекдотів, а й окреслив схильність жанру до редукції, тобто переходу у скристалізовану знакову фразу. Чи не найвагоміший внесок у справу фіксації та дальшого студіювання анекдоту зробив В. Гнатюк, який упорядкував збірник «Галицькі народні анекдоти». Дослідник виходив із позиції, що анекдот – це своєрідний жанр, для якого немає заборонених тем, який вирізняється яскравим «фінальним пуантом», тим несподіваним поворотом думки, який завдяки чіткості, лаконічності, інформативності, художній досконалості тяжіє до емансипації, самостійного життя у формі прислів'я.

Ключові слова: анекдот, паремія, прислів'я, приказка, міжжанровий перехід, генеза жанру.

The article traces how proverbs can be formed shaped by other genres. The emphasis is placed on the intergenre transition from anecdote to paremia. Ivan Franko was one of the first to explore this way of replenishing the proverbial fund. He presented his valuable observations in the three-volume collection "Halychyna-Ukrainian Folk Proverbs" (Lviv, 1901–1910). The issue of the connection between paremia and anecdotes was also studied by Yuhym Kurganov. In "Anecdote as a Genre", he emphasized the distinct relationship between these genealogical units, which is primarily evident in their contextuality. The semantic core of each anecdote is the final phrase, which contains the essence of what is said. In fact, it is the final witty phrase which most often (due to the constant reproducibility of the work) begins to function independently and acquires features of a paremia. The proverb as a point of a certain plot gradually loses its initial close contact with the original source and forms its own meaning palette. In the context of the researched topic, it is necessary to take into account the paper by M. Sumtsov: "A study in the field of anecdotal literature. Anecdotes about fools". Analyzing a separate thematic layer of folk humour, the researcher concludes that this type of anecdote is characteristic not only for Ukrainian folklore, but also for the literature of other nations. At the same time, he stressed that anecdotes of this type had given impetus to the emergence of new paremias. O. Potebnia's study is very important for understanding the genesis of proverbs and sayings. In particular, the ideas expressed in the work "From lectures on the theory of literature. Fable. Proverb. Saying". Although the author focused on the relationship between fables and paremias, he understood in detail the functional potential of the laconic sense-generating final phrase. O. Potebnia also noted that like a fable, an anecdote tends to be euphemistic that contributes to the further formation of multifaceted paremias. In studying the path of intergenre transition along the route "anecdote – paremia", especially in the context of its international dimension, M. Draho-manov's research "Turkish anecdotes in Ukrainian literature" deserves careful attention, where the authoritative folklorist not only pointed out Turkish primary sources for more than two Ukrainian sources, but also outlined the tendency of genre reduction, i.e. the transition to a crystallized symbolic phrase. Perhaps the most significant contribution to the matter of recording and scrutinizing anecdotes was done by V. Hnatiuk, who organized the collection "Halychyna folk anecdotes". To the researcher's mind, an anecdote is a kind of genre for which there are no forbidden topic, and it is characterized with a bright "final point", the unexpected turn of thought, which, due to clarity, conciseness, informativeness and artistic perfection, tends to emancipation and the independent live in the form of a proverb.

Key words: anecdote, paremia, proverb, saying, intergenre transition, genre genesis

Постановка проблеми. У статті зроблено акцент на з'ясуванні питання зв'язку між жанрами анекдоту та прислів'я. Наголошено на міжжанровому переході за схемою: анекдот прислів'я. Зазначено, що встановлення таких взаємозв'язків допоможе краще зрозуміти смисловий потенціал коротких паремійних формул, а також довести «інтеграційні процеси» у жанровій системі фольклору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки окреслена проблема не потрапляла в поле дослідницької уваги сучасних фольклористів, то за основу розвідки взято напрацювання класиків українського уснословеснознавства. Зокрема досвід М. Драгоманова, О. Потебні, І. Франка, М. Сумцова, В. Гнатюка й інших.

Постановка завдання. Мета – на основі докладного аналізу прислів'їв та приказок з'ясувати, які з них виникли внаслідок редукції анекдотів. На прикладах довести тяжіння дотепних фінальних анекдотичних фраз до «самостійного» життя, тобто до переходу в жанр паремії. На прикладах зі збірників авторитетних дослідників-фольклористів показано такі переходи та висвітлено, як встановлення першоджерела допомагає переосмислити відомі зразки паремійного репертуару.

Виклад основного матеріалу. Жанрова система фольклору не є замкнена. Відомо чимало прикладів взаємодії між жанрами. Так, вельми активно «співпрацює» з іншими жанр анекдоту. Існує певне жанрове поле, у яке він входить, але із плином часу ті тексти, у яких «живе» анекдот,

зникають або редукуються до однієї кінцевої фрази. Твори, що вирізняються особливою популярністю, із часом стягуються до єдиної фінальної фрази, тобто зникає потреба відтворювати повний текст твору.

Анекдот – це жанр народної словесності, який набув особливої популярності і займає провідні позиції вже тривалий час. Його характеризують як дуже стійку генологічну одиницю, що побутує в контексті мовлення, тобто належить до так званих розмовних, які повною мірою реалізують свій потенціал лише в певній ситуації. «Не для публікації» – саме так перекладається жанрознава «анекдот». Гадається, це не випадково, адже є чимало пікантних елементів, які не можна викласти на папір, тому їх здебільшого озвучують в усному мовленні. Анекдот вирізняється особливим сміховим наповненням, він став тим жанром, який найповніше і найвиразніше передає особливості народної гумористики. Першим, хто почав активно вживати цей термін, був Іван Франко. У передмові до I тому «Етнографічного збірника» дослідник чітко розмежував усі жанри фольклорної прози за «формами літературними». Ідентифікував і анекдот, паралельно використовував на позначення творів цієї формації назву «фацеції».

Про контекстуальність як суттєву рису анекдоту згадували чимало дослідників. Це спостеріг і Ю. Курганов у праці «Анекдот как жанр». Автор вважає, що анекдот у тексті зазвичай малопомітний, локальний, його ключове завдання – показатися раптово і різко, тому анекдот вважа-

ють динамічним, рухомим і мобільним [1], він не є центральним у мовленнєвому потоці, проте в ньому сфокусований основний зміст бесіди. Поза контекстом анекдот втрачає своє значення, його доречно відтворити лише в тій ситуації, до якої він допасований, у якій звучатиме органічно. Ю. Курганов обстоює позицію, що «анекдот не можна розглядати як традиційний текст у тексті, це радше жанр у жанрі» [1].

Анекдот цікавий не лише своїм дотепним змістом, важлива й форма подачі, від якої залежить рівень сміхової емоції, що її передає оповідач. Часто-густо в анекдоті суть криється не тільки у слові, але й у міміці, жесті, в акторській майстерності. Від цих елементів розповіді залежать успіх та якість анекдоту.

Іван Франко вивчав анекдоти не тільки з наукового боку, а й використовував їх у своїх творах як основу белетристичних шукань. В оповіданні «У кузні» спостерігаємо, як автор гармонійно вводить анекдот у межі оригінального художнього полотна. Власне, в автобіографічному оповіданні йдеться про батька-коваля і його сина, який уважно спостерігає за батьковою роботою, а нерідко й долучається до неї. До батька приходили різні люди у своїй потребі і, як тонко зауважив І. Франко, до коваля повертали, «як у гості, як до сусіди, а не як до ремісника, щоб зробив те, що треба, та й бувай здоров, я тебе не знаю, ти мене не знаєш» [6, с. 161]. Зважаючи на настрій і панування щирої атмосфери, під час перебування в коваля люди ділилися один з одним різними побрехеньками, як-от про те, що багатий батько вирішив навчити свого сина ковальського ремесла, тому віддав його на науку до коваля, але, побоюючись того, щоби «дитина не попеклась або щоб іскра не випекла їй ока», просив коваля, щоби умістив його сина в коші, прибитим на стіну. Мовляв, дитя буде придивлятися до всього, та й так навчиться. Хлопець «учився» так упродовж семи років. Коли приїхав батько подивитися на його досягнення, коваль дав хлопцеві випечене залізо, щоби той скував рало. Син почав кувати рало, але, на жаль, не вдалося цього зробити, і заліза залишилося зовсім мало. Коваль запропонував йому зробити підкову, але і підкови не вийшло. Заліза ще менше залишилось – коваль сказав, щоби хоч голку спробував викувати, однак спроба теж була невдала. Залишився дуже маленький шматок заліза. Хлопець занурив його у воду і вийшов *цілісінський пшик*, тобто ця наука звелася на ніщо. Цікаво, що на основі цього анекдоту, що його І. Франко органічно вплив у текстуру оповідання «У кузні», виникла окрема припо-

відка: «То такий коваль, що вміє зробити із заліза пшик». Відповідний зразок дослідник зафіксував у рідних Нагуєвичах та помістив до другого тому корпусу «Галицько-руські народні приповідки». На сторінках видання упорядник подав короткий коментар: «Сміються з недотепного коваля».

Жанр анекдоту не замкнутий, не є «річчю в собі». Як і кожен елемент жанрової системи фольклору, він контактує, взаємодіє з іншими генологічними одиницями народної словесності. Одним із виразних прикладів такої взаємодії є перехід анекдоту до стягненої формули паремії. Значну кількість ілюстрацій такої редукції зафіксовано у збірниках українських пареміографів. У праці Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше» і в корпусі І. Франка «Галицько-руські народні приповідки» подано чимало приповідок, що виникли на основі народних анекдотів. У відповідних коментарях упорядники вказували на анекдотичну основу поданих текстів. Наприклад: *Баба богу се молила, а горівку любила* (загальне значення: і фарисеї моляться; молитва не чинить ще моральною людиною) [4, с. 10]; *Не за то бито, що ходила в жито, тільки що дома не ночувала* (дівчина, прогулявши з парубками всю ніч, покарана батьком чи матір'ю, жалілася: «Та жем пішла в жито <...> та же мі побили <...> та же роблю, не дармую»). Приповідка вживається, коли хтось, толкуючись, обминає есенціональні моменти справи, а зупиняється на побічних, що не вияснюють діла, але ставлять його у фальшивому світлі [4, с. 33].

Приповідки, які походять від анекдотів, зазвичай зберігають первісний гумористичний заряд. Зважаючи на тісний зв'язок паремії з анекдотом, Іван Франко виокремлював дотепність як один із головних атрибутів жанрової природи приповідок. Чимало прислів'їв із гумористичним тоном виконують розважальну функцію й емоційно забарвлюють текст: *Коли не прийду до церкви, то все паски святять* [11, с. 45]; *«Коли ви будете говіть?» – «Тоді, як хліба не стане»* [11, с. 44]; *Питався чорт баби: «Що о Бозі люде говорять?» – «Славлять, величають!» – «А що о мені?» – «Якось вас дуже на зуби взяли!»* [11, с. 46]. Особливого колориту набувають вислови, які мають певні формули, як-от церковні: *Благослови, Владико, дерти з бідного лико* [4, с. 59]. Така примовка використовується, коли на бідного накладено якусь плату або ж коли його грабують за незаплачений податок. Для підсилення гумору початок взято із церковної формули, якою починають службу Богу. *Боже, помилуй нас грішних і вас горішних* [4, с. 72] – іронія в тому, що

в підгірських селах, які тягнуться одним ланцюжком уздовж річки, існують деякі антагонізми між горішнім і долишнім кінцем села. Між ними відбуваються насміхи, передразнювання. У жартливому зітханні до Бога «горішні» постають наче поза числом «нас грішних», тобто всіх людей, як щось стороннє, другорядне. Ці короткі та водночас ущипливі вислови «дозволяють приступити до оцінки і означення того, що називаємо гумором українського народу» [3, с. 21]. Для цілісного розуміння паремії варто враховувати співвідношення змісту і форми. Зазвичай у прислів'ях на перший план виходить змістова частина (хоч не завжди), а у приказках – формальна. Проте більшість зразків прислів'їв і приказок поєднують у собі те й інше. Водночас ці жанрові модифікації паремій є відшліфованими елементами, які активно використовують у мовленні, що мотивовано їхньою прагматикою. Збалансованість форми і змісту в пареміях доводить їхню логіко-естетичну єдність, адже стійкість, цілісність, відтворюваність, експресивність – ті чинники, які впливають на чіткість викладу та загальну естетичну виразність. Багатозначні за своєю природою паремійні одиниці поза контекстом відкриті до численних інтерпретацій. Наприклад, відоме прислів'я «оглядайся на задні колеса» [11, с. 215] чи «близько видати, далеко цибати» [11, с. 503]. Кожне прислів'я можна вважати завершеним, якщо сприймати його в конкретній життєвій ситуації, тобто у відповідному актуалізаційному контексті. «Мистецька викінченість – результат праці багатьох поколінь, які ретельно відшліфовують кожну деталь тексту, зберігаючи тільки найцінніше та найнеобхідніше» [7, с. 140–141].

Олександр Потебня виводив генезу жанру з байок, і вони нерідко знаходять своє вираження у глибокомістких фінальних фразах – це один із шляхів поповнення паремійного фонду. Подібно до байки, анекдот теж має властивість «вплітатися» у текст фінальною, вельми доречною фразою, яка акумулює в собі сутність сказаного. Байка виконує функцію ілюстрації, певного прикладу. Натомість анекдот доповнює ілюстрацію, уточнює й осмислює ситуацію. Аполог, тобто алегорія й анекдот, як писав Ю. Курганов у праці «Анекдот как жанр», часто перепліталися, таким чином сходяться в одній спільній рисі з байкою – в інакомовності.

Сліпець питає поводиря:

- Де ти був?
- Молока ходив пити.
- Яке воно?
- Біле.

– Що це таке «біле»?

– Таке, як гусак.

– А гусак який?

– Такий, як мій лікоть.

Сліпець помацав лікоть і сказав: «Тепер знаю, яке молоко».

Кінцева фраза цього тексту є неочікувана, у ній є деяка абсурдність того висновку, який вийшов із загальних асоціацій. Вона може як навчити, так і розсмішити: навчити правильно будувати логічний ланцюжок на конкретних поясненнях. Обґрунтувати цей текст анекдотом буде слушно, якщо надати йому ознаки ключової репліки в розмові, переходу на інший тематичний план. Коли анекдот уже розповіли, у кінці стає зрозуміло, що він нібито «спрацював».

Як у переході з байки в паремію діє закон «згущування», таким чином може утворюватися паремія на основі анекдоту. Важливим елементом є «скорочення не самого образу байки, а висновку, узагальнення, життєвого правила, здобутого за допомогою цього образу» [8, с. 74]. Щоби можна було ствердити, що таке узагальнення здобуто за допомогою образу, закладеного в байці чи іншому творі, необхідно, щоб у самому узагальненні лишився слід образу. Наприклад:

– Чи знаєте ви, що між тварин запанував мир? – сказала лисиця півневі.

– Так, – відповів півень, – ось і собаки наші біжать із тією самою звісткою [8, с. 70].

Прислів'я може утворюватися не тільки від байки, вихідним джерелом може слугувати будь-який інший жанр. Саме у спостереженні корениться виникнення прислів'я, оскільки у змісті може приховуватися дидактична функція, інакомовність образу, тоді цей короткий твір стає поетичним.

Наскрізною рисою прислів'їв та приказок є їхня поетичність, адже від того, який сенс вкладається в той чи інший вислів, залежатиме й розуміння паремій. Наприклад, кажуть, що комусь «везе», тобто все вдається, О. Потебня відносить це до приповідки, а фраза «дураку щастяє везет» уважається прислів'ям, що виникло з казок, у яких дурневі все вдається. Інший приклад – «вот убил бобра» – це приповідка, що вживається в іронічному розумінні, а виникла із прислів'я «не убить бобра, не видать добра». Оскільки ще в XVII ст. в Україні водилися бобри, і полювання на них було важливим джерелом прибутку, то й утворилося таке прислів'я [8, с. 82].

Деякі популярні теми знаходять своє відображення в різножанрових формах. Генологічний тип опрацювання певного сюжету залежить від

того, які акценти розставлено у творі, що саме виводиться на авансцену. Наприклад, анекдот «концентрує весь пафос на змалюванні дотепної ситуації, максимально її підсилює, нерідко через гіперболізацію, штучне нагнітання деяких елементів, що забезпечують виразний комічний ефект». Анекдотичні сюжети опинилися і в полі зору М. Сумцова. Важливим здобутком у царині української фольклористики є його праця «Разыскания в области анекдотической литературы. Анекдоты о глупцах». Дослідник аналізує анекдоти однієї тематичної групи, у яких головним персонажем є дурень, недоумкувата людина, що потрапляє в недолугі ситуації. Такий тип анекдотів характерний не тільки для фольклору українців, але і для словесності інших народів. Сформувалися окремі цикли анекдотів про дурнів, які живуть у селах чи містах, своєю безглуздою поведінкою викликають сміх у своїх сусідів. Не менш цікавим видається цикл анекдотів про представників окремих етносів. У таких творах часто в гіпертрофованому форматі описано ментальні особливості жидів, поляків, росіян / москалів, німців, французів, італійців, англійців, турків, індійців та інших. У таких анекдотах, як зауважив М. Сумцов, простежується територіальна приуроченість [10, с. 8]. Значний пласт анекдотів про дурнів, як впливає із праці М. Сумцова, дав імпульс до розвитку численних паремій із виразним акцентом на висміювання глупоти. Авторіві вдалося зібрати і згрупувати великий матеріал, встановити внутрішньологічний та історико-літературний зв'язок між багатьма мотивами, представити їх у належній послідовності.

Цінними в контексті питання переходу анекдоту у прислів'я є спостереження І. Франка, які дослідник висловив у «Галицько-руських народних приповідках».

«*Антоні, а де мої коні?*» [4, с. 7]. Таку приповідку записав Іван Франко в Нагуевичах, вона має кумедну передісторію. У християн дуже шанованим святим є Антоній Падванський, він належить до 14 святих помічників і вважається патроном від загублених або вкрадених речей. Одного разу в жида вкрали коні і хтось йому порадив «дати на мшу» (тобто на службу Богу) до святого Антонія, щоби коні знайшлися. Священник гроші взяв, літургію відслужили, а коней все нема, уже й кілька днів минуло. Тоді жид у неділю пішов до костелу, став перед образом св. Антонія і голосно з докором крикнув: «Антоні, а де мої коні?». Неподалік стояв справжній злодій, якого теж було звати Антоні. Подумавши, що жид знає про його крадіжку, він перелякався, взяв жида

за руку і виводячи його з костелу, шепнув: «Та цить, Мошку, не кричи! Віддам тобі коні, лиш не кажи нікому, що то я вкрав». Таким чином через Антонія жид отримав свої коні, а фраза «Антоні, а де мої коні?» прижилася в розмовному жанрі, походячи зі звичайного діалогу.

«*Вмілисти варити, а ни вмілисти давати*» – в основі цієї приповідки лежить анекдот про цигана-косаря, якого господар після роботи нагодував борщем і кашею так, що циган не міг їсти пирогів.

Ось детальніший зміст цього анекдоту: якийсь прийшов циган до газди, а той за столом обідав. Циган подивився і сказав на те: «То Ви, мій газда, добре харчуєтесь!». Господар пообіцяв, що й цигана так нагодує, якщо він прийде завтра до роботи. Упродовж декількох днів господар давав завдання циганові, а той все намагався схитрувати. Після роботи в полі господиня частувала чоловіка, наймита і цигана борщем. Циган їв, а господар із наймитом не дуже. Подала молоко, а потім м'ясо. Циган й каже: «Вмілисти, газдине, варити, а не вмілисти давати. Чомусти ни давали вперед мнесо, а потому борщ?». А коли дала господиня пироги, то циган аж трусився: «Дайте мині, газдине, до дому!». Так було прийнято, що після завершення роботи їли в господарів тільки, із собою не давали, тому циган удруге повторив: «Вмілисте варити, а ни вмілисти давати. Чомусти не давали вперед пироги, а потому молоко?» [2, с. 252–253]. Цю приповідку зафіксовано і в корпусі В. Гнатюка «Галицько-руські народні анекдоти».

З анекдотичних діалогів формуються смішні фрази, які починають побутувати в розмовній мові, і такі вислови виконують смислогенеруючу й естетичну функції. Тенденція до скорочення і конденсації думки загалом характерна для фольклорної традиції. Народні прозові жанри мінімізують словесну оболонку і звужуються до короткого ядерного вислову. В анекдоті, наприклад, усе зводиться до неочікуваної дотепної фінальної формули. Як спостеріг Ю. Курганов, спрацьовує принцип точності та неочікуваності, так званий момент ліричного відступу, який закінчується немовби ударом, вчасно і неочікувано водночас [1].

Про добре розвинену сміхову культуру в Україні писав ще М. Драгоманов. Він звернув увагу на те, що запозичені українські анекдоти є вторинними, це позначається на логіці викладу (порівняно із прототипом вони не завжди передають тонкощі автентичного гумору), однак зберігають свою дотепність. Дослідження М. Драгоманова є цінні з боку компаративістичного аналізу анекдотичної

літератури. Український фольклорист проаналізував уснословесні контакти Туреччини й України, на прикладі більш як двох десятків анекдотів довів інтенсивність інтеграції елементів турецької культури в український духовний простір. У фольклорі обох країн знайдеться чимало анекдотів, які схожі один з одним сюжетами. Первісно в турецькій народній словесності були розвинуті анекдоти з улюбленим персонажем – Ходжею Насреддіном. Цей герой контраверсійний, бо постає то в ролі дотепника із кмітливим розумом, то прикидається дурнем. Турецькі анекдоти знайшли своє продовження в українській словесності завдяки тенденції жанру до мандрівки. Це спостеріг і проаналізував Михайло Драгоманов у статті «Турецькі анекдоти в українській словесності» [9, с. 221]. Хоч у цих творах первісно головним персонажем є турок, проте на аналогічний сюжет можна натрапити в українській традиції, щоправда, він може застосовуватися до когось із представників інших етносів: циганів, жидів чи представників іншої національності.

Є низка анекдотів, які висміюють дурість, глупоту. Цілу низку таких творів дослідив М. Сумцов у праці «Разискания в области анекдотической литературы. Анекдоты о глупцах». В одній із чергових історій про дурнів, що її опрацював харківський учений, натрапляємо на сюжет, який пояснює походження популярного прислів'я «*носити сонце в решеті*». У творі йдеться про те, що один чоловік на ім'я Іван бачив, як жінка вибігає з хати з відрами, стає навпроти сонця, ставить відро, накриває його фартухом і несе до хати (а в хаті немає жодного вікна). Чоловікові стало цікаво, що таке жінка робить, а вона йому відповідає: «Хочу сонце спіймати і в хату внести; була стара хата, то було видно в ній, а нову поставили – то ніяк світла не наносу» [10, с. 92]. Цей вислів іронічно вживають для характеристики недотепного чоловіка, який марнує час на безхосенну роботу, виявляє неабияку дурість.

У фольклористичних студіях Миколи Сумцова можна натрапити на окремі вислови, які стають зрозумілі лише у відповідному контексті. Автор намагався показати, як певні епізоди через свою «пікантність» можуть перейти в повноцінний жанр анекдоту. Наприклад, образну пораду матері «*Ти ж, моя доню, хоч по курячій головочці збирай та у скриню клад*» [10, с. 125] донька розуміє буквально і справді ріже курей та відкладає їхні голови. Слова матері потрібно розуміти по-іншому, а саме: щоби щось мати, потрібно завчасно підготуватися до цього, у цьому контексті – прясти. Інший вислів, первісну анекдотичну сутність якого

висвітлює М. Сумцов, є «кинути оком» («*бросать глаз*») [10, с. 125], так вчить мати сина залицятися до дівчат. В українській мові є ще й інший відповідник «*пускати бісики*», що означає кокетувати очима, загравати з кимось. Кумедними в цьому анекдоті є дії хлопця, який знову ж таки буквально сприйняв пораду матері та закидує ошелешену дівчину очима бика чи вівці.

Максимальне підсилення дотепної ситуації, гіперболізація, штучне нагнітання елементів – усе це забезпечує комічний ефект. Анекдот поєднує в собі дві яскраві і, здавалось би, непомітні ознаки: неймовірність та достовірність. Виходячи із цих критеріїв, анекдот набуває такої сили, яка відкриває правду, висвітлює те, що досі було свідомо приховуване [1].

«Анекдот вводиться в розговор не для того, чтобы сделать его более интересным, колоритным, ярким, не для того, чтобы развлечь или увлечь. Его цель иная: он должен высветить, актуализировать узлы разговора, представить наиболее рельефно, выпукло, убедительно многие его аспекты. Отсюда – исключительна важна точность попадания» [3]. Анекдот перебуває на межі монологу і діалогу, хоча загалом він вирізняється тим, що діалог може і не відбуватися, важлива ситуація, що працює на функцію так званого оголення [1].

Серед зібрань українських видань анекдотів найпомітніше місце належить збірнику Володимира Гнатюка «Галицькі народні анекдоти». Дослідник дав визначення анекдоту як жанру, що охоплює всі види людської діяльності, для нього немає заборонених тем. У передмові до «Галицько-руських анекдотів» він зазначив: «Народний гумор зовсім моральний, хоч він не надумується називати правдивим іменем, обговорювати і виставляти на жарт речі, які в інших колах, із слабшими і вразливішими нервами, викликали би відразу. І тут не сам предмет притягує нас, але його ставлення до світу і середовища» [2, с. XII]. Анекдоти функціонують у мовленні, акумулюють основну енергію в інформативно містких, дотепних фразах, які дуже нагадують приповідкові формули. Наприклад, фраза «*як гримит, най блискає*» має таке походження:

Була хата низька, а постіль висока; а жінка поставила на жертку і зачила пускати бруньте. А чоловік варив вечерю і побачив:

– Ано, жінко, що такого?!

– Гримит!

А він що вхотить вуглик з п'єцу, все в неї кине поміж голи.

– Як гримит, най блискає [2, с. 23].

Щоби краще зрозуміти цей вислів, очевидно, варто навести аналогічні вислови з переносними значеннями, як-от: *взяв чорт коня, нехай бере і вуздечку, згорів сарай – гори і хата (стодола)*. Йдеться про ситуацію, коли виникає певний відчай, людина тоді ставиться до проблеми іронічно, мовляв, якщо сталася велика неприємність, то інші, що сліднують за нею, є незначними.

Зрозуміти значення ще одного відомого прислівного виразу допоможе анекдот із Гнатюкового корпусу. *«На празнику гості посідали за стіл, поставлено м'ясо, а газда припрошує: «Жийте, гостеньки! Їжте си печінки, крайте си серце»»* [2, с. 10]. З народних уст відомо, що фразу *«в'їдатися в печінки»* застосовують, як хтось комусь дуже набрид, надокучив, відповідно, *«їжте си печінки»* говорить про зворотне – людина сама собі набридає через якусь проблему чи біду, про що свідчить частка «си», тобто сам собі. У «Галицько-руських народних приповідках» Івана Франка маємо запис *«Ти мені печінки виїв»*, що значить попсувати чимсь здоров'я, догризти до живого [5, с. 526]. Дієслово *«краяти»* означає ділити щось на шматки – так, як подано в анекдоті, проте сіль цієї фрази полягає в неоднозначному розумінні, оскільки *краяти серце* – це робити комусь боляче. Іван Франко у своєму тритомному корпусі «Галицько-руські народні приповідки» подав один із прикладів, записаних у Нагуєвичах, де такий вислів уживається в пісні:

Моя Гануся з иньшим розмовляє,

Моє серденько як на тарели крає [5, с. 306].

До речі, анекдот як форма, яка порушує дразливі питання, критично викриває їх, накладає

неоднозначне розуміння тієї чи іншої ситуації. Отже, *їсти печінки і крайти серце* – не тільки про гастрономічні вподобання, але й про характер і почуття.

Висновки. Анекдот, хоч і належить до розмовних фольклорних жанрів, усе ж менш залежний від контексту вживання, здатен випрозорити зміст «у загальних рисах» і без відповідної актуалізаційної ситуації. Саме тому через встановлення анекдотичного першоджерела можна вийти на пояснення смислу так званих «затемнених» паремій.

Анекдот може реалізуватися як у формі вербальній, коли сутність полягає у грі слів, так і у формі дієвій, коли певний жест, рух, міміка, недоладна дія спричиняє сміховий ефект. Більшість анекдотів органічно поєднують словесне і дієве начало. У жанрі простежується весь діапазон виявів комічного: від гумору через сатиру аж до сарказму. Тобто в арсеналі анекдоту вся шкала виявів народного сміху.

Анекдот – жанр української словесності, який невеликий за обсягом, конкретизує увагу на єдиному епізоді, пропонує несподіваний кінцевий поворот, що творить фінальний пуант твору, так званий сміховий вибух, який дає емоційний розряд, у якому власне закладено суть жанру. Саме цей «фінальний пуант», зважаючи на свою «вимовність», «знаковість», може виокремитися як самостійний твір – прислів'я. Прислів'я, що мають таку генезу, значно «вимовніші». Відтворення таких зразків порушує цілий комплекс додаткових конотацій, зумовлених «силовим полем» першоджерела.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Анекдот как жанр. *Електронна бібліотека RuLit* : вебсайт. URL: <https://www.rulit.me/books/anekdodot-kak-zhanr-read-289816-1.html> (дата звернення: 04.09.2021).
2. Галицько-руські анекдоти. Передне слово : В.М. Гнатюк. *Етнографічний збірник*. Львів, 1899. Т. VI. С. I–XII.
3. Галицько-руські анекдоти / І. Франко. *Етнографічний збірник*. Київ : Наукова думка, 1981. Т. 32. С. 21.
4. Галицько-руські народні приповідки / І. Франко. *Етнографічний збірник*. Львів : НТШ, 1901. Т. X. 200 с.
5. Галицько-руські народні приповідки / І. Франко. *Етнографічний збірник*. Львів : НТШ, 1908. Т. XXIV. 300 с.
6. Оповідання : у 50-ти т. / І. Франко. Київ : Наукова думка, 1979. Т. 21. С. 159–170.
7. Пилипчук С. Галицько-руські народні приповідки: пареміологічно-пареміографічна концепція Івана Франка : наукове видання. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 220 с.
8. Потебня О. З лекцій теорії словесності. Байка, прислів'я, приповідка / за ред. О. Ветухова, Ф. Зелінського. 4-те вид., 1-е українською мовою. Харків : Державне видавництво України, 1930. 112 с.
9. Драгоманов М. Розвідки про українську народну словесність і письменство : у 4-х т. Львів, 1899. Т. I : Турецькі анекдоти в українській народній словесності. С. 217–260.
10. Сумцов Н. Разыскания в области анекдотической литературы. Анекдоты о глупцах. Харьков, 1898. 200 с.
11. Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Київ : Либідь, 1993. 635 с.